

Verborgens levens, publieke figuren. Romeinse vrouwen buiten Rome

Robert Duthoy

Wie historisch geïnteresseerd is maar niet in de mogelijkheid verkeert om de wetenschappelijke productie op de voet te volgen mag Emily Hemelrijk wel heel bijzonder dankbaar zijn dat zij zich de tijd en de moeite heeft getroost om haar in 2015 gepubliceerde erudiete monografie *Hidden Lives - Public Personae. Women and Civic Life in the Roman West* te bewerken tot dit voor een breder publiek van niet-specialisten toegankelijk boek in het Nederlands. Zij biedt hiermee aan dit publiek een unieke kans om zich op de hoogte te stellen van de resultaten van een innoverend onderzoek dat gunstig werd onthaald in het milieu van de vakspecialisten. Dankzij haar vlotte pen is zij er bovendien in geslaagd om, zonder ook maar ergens afbreuk te doen aan het wetenschappelijk niveau van deze bewerking, een exposé te brengen dat iedereen met historische interesse zal weten te boeien. Van de lezer wordt uiteraard een intellectuele inspanning gevergd maar die wordt ruimschoots beloond met de rijkdom aan informatie en historische inzichten die het boek hem zal bijbrengen.

Het innoverende van het onderzoek -en van de publicaties die daaruit resulteerden- bestaat er in de eerste plaats in dat een onderwerp wordt aangesneden dat tot dan toe weinig aan bod kwam in het wetenschappelijk onderzoek en *a fortiori* in de literatuur bedoeld voor een breder publiek: het openbaar leven van de Romeinse vrouwen uit de elite in de talloze lokale gemeenschappen van het Latijnsprekend westelijk deel van het Romeinse rijk tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling. Er is beslist geen gebrek aan studies en boeken gewijd aan de Romeinse vrouw maar daarin wordt omzeggens altijd gefocust op de vrouwen in de omgeving van de keizer of de -al dan niet fictieve- vrouwen die voorkomen in de antieke literatuur. Toch waren de vrouwen uit de lokale elites die op lokaal niveau bedrijvig waren veel talrijker -en zoals Emily Hemelrijk overtuigend zal aantonen- bezaten zij veel meer mogelijkheden om een openbare rol te spelen.

Omdat de auteur er bovendien steeds op bedacht is ook het kader en de context te beschrijven waarin deze vrouwen actief waren, namelijk de lokale samenleving, is het boek voor de niet-specialist daarenboven meteen ook een *eye-opener* met betrekking tot de politieke, sociale, culturele en economische aspecten van het lokale niveau dat tenslotte voor 95% van de bevolking van het Romeinse rijk de dagdagelijkse realiteit was waarin zijn leefden. En omdat de auteur er, terecht, van uitgaat dat de doorsnee-lezer van dit boek daarover weinig voorkennis bezit, verschaft zij daarover heel wat essentiële informatie.

Het boek telt vijf hoofdstukken. Hoofdstuk 1, *Romeinse vrouwen buiten Rome*, fungeert zowat als een inleiding. Daarin schetst de auteur het ideaalbeeld van de Romeinse *matrona* zoals dit naar voren komt uit de teksten van de Romeinse auteurs en somt de kwaliteiten op die volgens diezelfde auteurs deel uitmaken van het deugdenpakket van die *matrona* en waarnaar trouwens ook vaak verwezen wordt in de grafschriften voor vrouwen. Uit alles blijkt dat die kwaliteiten vooral, zometwants uitsluitend, betrekking hebben op de privé-sfeer en overwegend van huiselijke aard zijn. Wat overigens heel begrijpelijk en logisch is vermits er grenzen waren aan hun mogelijkheden in het openbaar leven. Ze mochten immers geen juridische, politieke of militaire functies uitoefenen en niet deelnemen aan de verkiezingen. Toch betekende dit niet dat hun actieradius beperkt bleef tot hun huis en familie.

Bovendien bood het Romeinse huwelijks- en erfrecht de vrouwen uit de elite een relatief grote financiële zelfstandigheid. Daarom werd van de vrouw ook verwacht dat zij haar vermogen goed zou beheren en de daarvoor vereiste kwaliteiten gingen dan ook deel uitmaken van haar deugdenpakket. Vervolgens wijst de auteur er op dat met de romanisering het Romeinse recht en de daaruit voortvloeiende wetgeving doordrong tot de lokale samenlevingen en gemeenschappen (*coloniae* en *municipia*) buiten Rome, eerst in Italië en daarna in de provincies. Dit bracht met zich mee dat ook op lokaal niveau eenzelfde ideaalbeeld van de vrouw geleidelijk tot de mentaliteit ging behoren. De auteur gaat dan in detail na wat dit *in concreto* impliceerde voor de vrouwen uit de lokale elite. Zij komt tot de conclusie dat die zich in een ambivalente positie bevonden: enerzijds behoorden ze tot de heersende klasse en deelden ze in het prestige en de privileges die voorbehouden waren aan haar vermogende en sociaal vooraanstaande familie; anderzijds vormden ze omwille van hun sekse een ondergeschikte groep. Tenslotte gaat de auteur nader in op de waarde en beperkingen van het epigrafische bronnenmateriaal omdat de historicus die de rol en de betekenis van de vrouw op lokaal niveau wil reconstrueren haast uitsluitend aangewezen is op inscripties. Slechts bij hoge uitzondering hebben de literaire bronnen daar iets over te vertellen, wat overigens ook geldt voor het lokale leven in het algemeen.

In de volgende drie thematisch geordende hoofdstukken neemt Emily Hemelrijk de publieke verdiensten van de vrouwen onder de loep en tracht te antwoorden op vragen als: wat stelde hen in staat de diverse openbare rollen te vervullen, welke motieven hadden zij en wat betekende hun politieke betrokkenheid voor henzelf, hun families en de stad. Achtereenvolgens worden daarbij hun activiteiten als weldoenster (hoofdstuk 2), als priesteres (hoofdstuk 3) en als *patrona* (beschermvrouw) en 'moeder' van steden en verenigingen (hoofdstuk 4) beschreven en geanalyseerd. Het zou ons te ver leiden en buiten het bestek van een boekbespreking vallen, deze hoofdstukken hier, al was het maar in grote lijnen, samen te vatten. Ik beperk me tot een summier opsomming van de domeinen waarop de vrouwen uit de lokale elite bedrijvig waren. Als weldoensters namen zij de kosten voor hun rekening van uitgaven ten bate van de stad en haar bevolking: bouw en onderhoud van publieke gebouwen, verfraaiing van de stad, organisatie van spektakels, uitdelingen in geld of natura (koekjes, wijn, olie e.d.m.). Aan de hand van talrijke voorbeelden, geattesteerd op inscripties die de auteur in vertaling citeert, beschrijft en analyseert zij de modaliteiten van deze schenkingen en gaat na of, en in welke opzichten, het evergetisme door vrouwen verschilde van dit door mannen en maakt zo heel duidelijk dat de weldoensters blijvend hun stempel drukten op de stad. Als priesteressen (hoofdstuk 3) binnen de officiële cultus maakten zij gebruik van de enige mogelijkheid die de instellingen daartoe boden, om een officiële openbare functie te bekleden en zo aanspraak te maken op de uiterlijke waardigheidsteken die met een officieel priesterschap verbonden waren. In deze hoedanigheid benaderden de vrouwen het dichtst de mannen inzake prestige en eerbetoon. Maar in tegenstelling tot hun mannelijke collega's vormde dit geen onderdeel van een politieke loopbaan.. Meestal gebeurde het in het kader van de keizercultus als *flaminica*. maar soms ook in de cultus van godinnen uit het Grieks- Romeinse pantheon. Emily Hemelrijk beschrijft de modaliteiten aan de hand van wat de epigrafische bronnen daarover te vertellen hebben. Maar vaker nog zijn vrouwen geattesteerd in culten die geen deel

uitmaakten van de officiële cultus en waaraan werd deelgenomen uit persoonlijke devotie. Als voorbeelden bespreekt de auteur de cultussen van Cybele, Isis en Bona Dea. Alleen in deze laatste cultus hadden de vrouwen een dominante positie. In de andere zogenaamde vrouwencultussen hadden de vrouwen niet het monopolie van de priesterfuncties en worden ze bovendien zelden in de hoogste functies aangetroffen. In hoofdstuk 4, *Patronessen en moeders van steden en verenigingen*, wijst de auteur eerst op het voorkomen en belang van het verenigingsleven in de lokale samenlevingen en op dedoelstellingen en activiteiten van deze verenigingen die niet supralokaal waren georganiseerd. Alhoewel deze verenigingen ‘mannenbolwerken’ waren betekent dit niet dat de vrouwen helemaal afwezig waren. Men treft ze o.m. sporadisch aan als weldoenster van een vereniging. Maar de aandacht gaat voornamelijk naar hun aanwezigheid als *patronae* (beschermvrouwen) een titel die door de vereniging werd toegekend. Nog hoger in aanzien stonden de vrouwen die door een stad officieel werden verzocht beschermvrouw van de stad te worden maar er zijn heel wat minder *patronae* dan *patroni* geattesteerd. Meestal gaat het dan om een familiale aangelegenheid. Iets lager dan de *patronae* stonden de *matres* (moeders) maar in beide gevallen gaat het om een erkenning door de stad of vereniging van de superioriteit van de betrokkene die daaraan heel wat prestige ontleende. Patronage en moederschap van steden en verenigingen boden de vrouwen dus een sociaal geaccepteerde manier om aanzien te verwerven en invloed uit te oefenen.

In het laatste hoofdstuk, gaat de auteur vooreerst na welke plaats de ere-beelden voor vrouwen hadden in het woud van standbeelden dat iedere Romeinse stad was en welke complexe boodschappen die openbare beelden afgaven. Voor de geëerden betekende een openbaar standbeeld, opgericht op initiatief van de stadsraad en betaald uit de publieke gelden, met op de sokkel een ere-inscriptie, het ultieme eerbetoon dat hen en hun familie een blijvend prestige verleende en bovendien de herinnering aan hun verdiensten bewaarde na hun dood en zo een voortleven na de dood garandeerde. Emily Hemelrijk besteedt ook aandacht aan de vorm van de uitbeelding van de vrouw. Deze wordt gekenmerkt door een rustige, waardige, rechtopstaande houding die, samen met de kostbare, rijkversierde kleding, uitdrukking moet geven aan hun waardigheid als vrouw met aanzien en autoriteit terwijl de alles bedekkende kleding tevens verwees naar hun kuisheid en ingetogenheid. In de inscriptie op de sokkel wordt nauwelijks aandacht besteed aan de traditionele vrouwendeugden. De nadruk komt voluit te liggen op hun publieke (wel)dad en hoge status. Dit brengt de auteur tot de conclusie dat de beelden met begeleidende inscriptie een complexe boodschap afgaven: *De volledig bedekte lichaamstypen toonden hen als kuis, ingetogen matronae, gericht op huis en familie. Tegelijkertijd duiden hun kostbare kleding en vaak ingewikkelde haardracht in navolging van de keizerin op rijkdom, vrije tijd en een verfijnde smaak. De inscripties ten slotte, eerden hen om hun verdiensten voor de stad en gaven uitdrukking aan hun burgerdeugden alsof hun sekse er niet toe deed.* Met een speciale categorie van ere-beelden is iets anders aan de hand., namelijk de beelden voor jonggestorven meisjes uit vooraanstaande families. Die zijn opgericht als troost voor de diepbedroefde ouders en moeten uiting aan het medeleven van de stad met de rouw van de ouders.

Het gebeurt ook dat vrouwen zelf ere-beelden oprichten. Omdat zij in de begeleidende inscriptie ook hun naam konden vermelden was dit eveneens een middel om aanzien te verwerven vermits hun

persoon daarmee verbonden werd met de geëerde wiens prestige zo op hen afstraalde. Voor een aantal vrouwen die het zich niet konden veroorloven kostbare bouwwerken op te richten om hun naam te vereeuwigen was dit een goedkoper alternatief om hun voortleven in de herinnering te garanderen.

Een stad kon een vrouw nog op een andere manier eren dan door een standbeeld voor hen op te richten, namelijk door hen een *funus publicum* toe te kennen. E. Hemelrijk vertaalt dit door 'staatsbegrafenis' maar dat is minder gelukkig omdat het de suggestie wekt dat de staat, de *res publica Romana*, de eer toekende. De term publieke of officiële begrafenis lijkt mij meer aangewezen. Dit eerbewijs hield in dat de stad de uitvaartplechtigheid organiseerde met een officiële lofrede, een plechtige stoet van rouwenden die het lijk begeleidden naar de brandstapel en dat een grafmonument werd opgericht op een prominente plaats dicht bij de stadspoorten. Dit alles op kosten van de stad maar in veel gevallen betaalde de familie die kosten achteraf terug *honore contentus* (reeds tevreden met het eerbetoon). De begeleidende inscripties laten uitschijnen dat men met een dergelijk eerbetoon in de eerste plaats de familie wilde eren.

Aan het eind van haar betoog (blz. 251-255) vat de auteur nog eens de belangrijkste conclusies van het onderzoek samen om dan bij wijze van besluit haar verklaring te geven voor het onderzochte fenomeen. Ze vindt die in twee specifieke kenmerken van het Romeinse bestuur: de Romeinse wetgeving die de vrouw een hoge mate van financiële zelfstandigheid verleende en het sterke belang van de familie in de Romeinse samenleving en politiek.

Met een verklarende woordenlijst (blz. 257-259), een literatuurlijst (blz. 260-262), een namenregister (blz. 264-267), een illustratie verantwoording (blz. 268-271) en de eindnoten (blz. 273- 277) die beperkt blijven de verwijzing naar de bron van de in het exposé geciteerde teksten, wordt het boek besloten. In het exposé (blz. 132) een *lapsus calami*: Capena ligt niet in Noord-Italië maar op amper 35 km ten Noorden van Rome.

Bij dit boek passen enkel woorden van waardering en lof. Niet alleen omwille van het wetenschappelijk niveau maar evenzeer voor de wijze waarop de auteur wetenschappelijke kennis toegankelijk maakt voor een breder publiek dan dit van de vakhistorici.

Emily Hemelrijk, Verborgene levens, publieke figuren. Romeinse vrouwen buiten Rome. Amsterdam, Athenaeum - Polak & Van Gennep 2021. 277 blz. 22,50 €.